

## КЊИЖЕВНИ ПОКРЕТИ И СТРУЈЕ У ПРВОЈ ТРЕЋИНИ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Културна сцена Европе у првим деценијама двадесетог века одражавала је сва она друштвена, економска и морална посрнућа у којима су се затекли европски народи пред почетак и током трајања Првог светског рата, а нарочито након њега. Уметничко стваралаштво, као у ранијим епохама, представљало је одраз слике света и времена, а та слика није била нимало ласкава. Међутим, колико год да је незадовољство стварношћу било опште и заједничко свим уметницима, толико су одговори на њега били различити. Оно што је те различите видове уметничког обликовања незадовољства, побуне, тежње ка променама (и на друштвеном и на уметничком плану) повезивало био је један суфикс – **изам**. У основи јединствен уметнички отпор према бесмислу, деструкцији, безакоњу, неморалу, рату... створио је читав низ различитих уметничких покрета и праваца, међу којима се истичу фовизам, кубизам, футуризам, имажинизам, експресионизам, дадаизам, надреализам...

Као и у епохи модерне, уметнички преврат се прво догодио у сликарству, да би се потом прелио у књижевност и остале видове уметности. (*У Француској се 1905. појавио ликовни правац фовизам, из њега се у Немачкој развио експресионизам којем су се прикључили књижевници и други уметници, а тај ток се само настављао и гранао...*)

### Футуризам

Међу првим књижевним правцима који су своје постојање осведочили објављивањем уметничког програма (*манифеста*) био је футуризам. Оснивач и идеолог овог уметничког правца био је Италијан **Филипо Томазо Маринети**. Своје идеје о уметности новог времена Маринети износи у Манифесту футуризма, који објављује 1909. године у престижном париском часопису „Фигаро“.

Већ у самом називу правца (латинска реч *futurum* – будућност) најављује се раскид са прошлошћу, а то је, по мишљењу Ф. Т. Маринетија, значило и потпуни раскид са традицијом и важећим вредностима (на културном, друштвеном, политичком, филозофском, моралном и сваком другом плану). Футуризам је најављивао уметност новог доба усклађену са ритмом нове технолошке ере, испуњену бунтом, дрскошћу, немиром,



*Умберто Боцони, футуризам*

захукталом брзином, звуком мотора, машина, авиона, уметност која се агресивно обрачунава са стварношћу и стреми у будућност.

Футуристе је импресионирао физичка снага, моћ, енергија, агресивност и на бизаран начин их је надахњивала идеја о рату као „јединственој хигијени света“. Истицали су супериорност мушкарца, величали „лепоту борбе“, ниподаштавали значај културних институција (школа, музеја, библиотека...) и пропагирали милитаризам. Њихове идеје послужиле су као уметничко поткрепљење фашистичког покрета у Италији.

Осим што је запажен по деструктивним политичким последицама и запамћен као агресиван антихумани и антикултурни покрет, италијански футуризам није за собом оставио велика уметничка остварења.

За разлику од италијанског, футуризам који се развио у Русији имао је нешто другачију оријентацију и постигао значајнији уметнички домет.

**Руски футуризам** био је револуционаран, али није у себи садржао милитаристичке идеје. Његова критичка оштрица била је усмерена против класне неједнакости, суровости владајуће класе, тлачења и ниподаштавања радника и сељака и у својој основи био је окренут хуманим вредностима. Главни представници руског футуризма били су Владимир Мајаковски и Велимир Хлебљиков, а основна енергија која их је надахњивала била је енергија побуне. У својој поезији дрско су се обрачунавали са малограђанштином и духовном учмалошћу и своју јавну реч употребљавали су као „шамар грађанском укусу“. Раскринкавали су лицемерје, лажни морал и помодарство, духовну чамотињу и инертност грађанске класе и провокативно у књижевност уносили живи улични језик (укључујући и вулгаризме), градили неолигизме, па чак и бесмислене речи или „заумни језик“, користили оноματοпеје... Њихов бунт је превасходно био социјално мотивисан (инспирисао их је пролетерски покрет и борба за праведно друштво), што се огледало у њиховом избору тема и мотива, али су, нарушавајући друштвене



Плакат са стиховима Мајаковског

стереотипе, уносили преокрет и у поезију. Осим слободног и ноншалантног односа према језику, увели су и неку врсту анархије у метрику: ломљење стиха, степенасто обликовање песама, нарушавање ритма...

Осим футуризма, у Русији је у исто време постојао и покрет краћег даха и утицаја – **имажинизам**, коме је припадао песник **Сергеј Јесењин**.

## Експресионизам

Експресионизам се првобитно појављује у Француској (*фовизам*) као уметнички одговор на импресионистичко сликарство које су нови уметници сматрали млаким и неусклађеним са истинским доживљајем новог века. Нова историјаска епоха најављивала је кошмаре и трауме, а импресионисти су задржавали емоционалну дистанцу према стварности која их је окруживала. Експресионисти су желели да изнесу на видело своје фрустрације, да се побуне и изразе свој лични став. Прави замах и потпун израз експресионизам добија у Немачкој одакле се ширио по остатку Европе. Симбол експресионистичког сликарства, али и експресионизма као правца у целини је слика „Крик“, Едуарда Мунка. **Крик** је најадекватнија реч за именовање ужаса, доживљаја беде, беспомоћности, незадовољства младог човека у предвечерје рата и свих облика кризе који из њега проистичу.



*Крик, Едуарда Мунка*

Термин експресионизам (латинска реч *expressio* - изражај, израз) ушао је у употребу кроз текстове ликовне критике, а касније га користе и књижевници у дефинисању свог уметничког правца. Књижевни програм експресионизма уобличио су немачки књижевници Херман Бар и Готфрид Бен.

Осим што су негирали уметнички однос импресиониста према стварности, експресионисти су имали читав низ одлика по којима су се препознавали. И у сликарству и у књижевности то је превасходно био силовит, снажан израз испуњен светлошћу и

јарким колоритом. Млади уметници желели су да их сви виде, чују и озбиљно схвате, јер је порука коју су упућивали била од општег значаја.

### **По чему се експресионизам препознавао?**

- Доживљај ужаса пред посрнућем цивилизације (огољавање тешких социјалних последица индустријализације, друштвеног раслојавања, ратног метежа...),

-антиратно расположење,

-саосећање према свеопштој патњи човечанства,

-оштра критика накарадних појава у институцијама друштва (политици, законодавству, војним круговима, образовном систему, здравству,...),

-одвратност према лажном сјају велеградског живота у чијем се наличју крије беда, глад, болест, морално посрнуће...

-презир према отуђеном и емоционално изобличеном урбаном човеку,

-осећање безизлаза, очај, дезоријентисаност,

-интересовање за ружне и непријатне теме (пороци, проституција, морална изопаченост, похлепа, умоболност, мржња, болести зависности – алкохолизам, дрога... ),

-уметничка потрага за просторима среће (што даље од ужаса стварног света),

-препуштање стваралачкој екстази,

-настојање да се уметнички обликују и изразе најдубља стања душе, унутрашњи доживљај света (експресија).

### **Стилске карактеристике експресионистичке уметности огледају се у упечатљивости, енергичности и слободи уметничког израза:**

-јарке боје (плаво, зелено, црвено...) и рефлексije светлости, и у сликарству и у стилским фигурама књижевности, дочаравају и осветљавају унутрашња стања уметника,

-убрзан, динамичан ритам реченице,

-слободни стих, грађење ликовних форми распоредом и дужином стихова (А. Б. Шимић, *Опомена*)

-честа употреба **градације**, **персонификације**, **синестазије** (преплетеност чулних доживљаја као одраз јединственог доживљаја света)

Најзначајнија уметничка остварења у овом правцу за собом су оставили **Франц Кафка, Бертолд Брехт, Оскар Кокошка, Макс Брод, Георг Тракл, Херман Бар, Франц Верфел, Ернст Толер, Хајнрих Ман.**

Међу балканским песницима посебан значај су имали **Милош Црњански, Растко Петровић, Станислав Винавер, Мирослав Крлежа и Антун Бранко Шимић.**

## Дадаизам

Дадаизам је можда најексплицитнији израз побуне против друштвених апсурда, па је зато апсурд једна од битних одредница овог правца. Настао је у Цириху 1916. године, у жеку Првог светског рата и представља директан одговор на бесмисленост не само рата, већ и људског понашања у целини. Оснивач овог правца је Тристан Цара, песник румунског порекла који се настанио у Цириху. Заједно са групом истомишљеника основао је кабаре „Волтер“ у којем су јавно изражавали и своје политичке ставове и свој уметнички програм, чиме су се излагали опасности и политичком прогону.

Свој став према свету дадаисти су симболично изразили већ самим начином избора свога имена. Насумичним одабиром из француског речника, пред њима је искрсла реч **дада** (*da-da* је израз дечијег тепања и означава деминутив *коњић*; исто што и *ђи-ђи* у српском језику). У свом уметничком програму, али и у јавним наступима, они ће то детаљно и сликовито образложити. Инфантилност у поступцима за њих представља одраз несвесне деструкције која све своди на бесмисао. Ако у људским поступцима нема логике, онда нема потребе да је буде ни у уметности.



*Дадаистички колаж*

За уметност су иронично говорили да је то само апотекарски изум за будале, и објашњавали да је њихов **Дада** заправо *тројански коњ* постојећег друштва, а дадаизам само један вид антиуметности, једно велико ништа.

*„Ми смо против свих принципа,  
уметност је апотекарски продукт за будале.  
Све што је бесмисленије то је боље...  
Дада неће ништа, ништа, ништа.  
Она ствара само да би публика рекла: ми не разумемо ништа, ништа,  
ништа.  
Дадаисти сами не представљају ништа, ништа, ништа и  
без сумње неће постићи ништа, ништа, ништа!“*

Осим раскида са конвенцијама и логиком, дадаисти у књижевност уводе и деструкцију према језику као основном изражајном средству:

-инфантилно, етимолошко и асоцијативно поимање смисла речи без обзира на њихово стварно значење,

-конструкција уместо креативности и инспирације (грађење песама *из шешира*, од фрагмената текстова различитог порекла),

-бесмислени језички изрази...

На ширем плану дадаисти су свој став изражавали кроз јавне „испаде“ који су били опасни по њихову егзистенцију (изругивање са нацистичким симболима и слично). Ово време обележиле су скулптуре сподоба Марсела Дишана, као својеврсно огледало изопачене људске природе. Као и експресионисти, били су прогоњени због друштвене и политичке ангажованости своје уметности.

У њиховом порицању смисла, реда, логике, садржана је најгрубља иронија и побуна против људске неспособности да се схвати суштина, против бесмисла, нереди и алогичности. Мада су порицали сваки смисао свега што су чинили, то је била озбиљна провокација упућена људском разуму који треба да се запита над самим собом. Да је то тако потврђују и објашњења Тристана Царе:

*"Дада је настала из моралне потребе из неутољиве жеље да се постигне апсолутни морал, из дубоког осећаја да би човек, који је у средишту свих творевина духа, морао потврдити своју надмоћ над осиромашеним спознајама о људској битности, над мртвим стварима и лоше стеченим добрима. Дада је настала из побуне која је у то доба била заједничка свим младима из побуне која је од појединаца тражила потпуно прихватање потреба своје природе, без обзира на историју, на логику..."*

Најизразитији представници овог правца, осим **Тристана Царе**, били су **Ханс Арп**, **Хуго Бал**, **Рихард Халсенбек**, **Марсел Дишан**, **Филип Супо**... У српској књижевности њихов представник био је **Драган Алексић**.

## Надреализам

На појаву надреализма (француска реч - *surréalisme*) у великој мери је утицао дадаизам, чији су се главни представници Тристан Цра и Ханс Арп преселили у Париз склањајући се од прогона. Али није само то био узрок потраге за новим изворима уметничке инспирације и новим уметничким изразом. Осим утицаја дадаиста и немирења са дубоким расцепима и противречностима у друштву тог времена, па и у човеку самом (што је представљало заједнички подстицај за све уметнике авангарде), на појаву новог правца утицале су и нове теорије о људској подсвести, аустријског психијатра и психоаналитичара Сигмунда Фројда.

Родоначелник новог правца био је француски писац **Андре Бретон**. Млади писци окупљени око часописа **Литература** изражавали су отпор према традицији и критиковали уметност ранијих епоха, али нису у потпуности порицали све што је стварано у прошлости. Теме из

подручја оностраног, мистерије, магија, митолошке представе, ноћна

атмосфера из неких дела француског романтизма, бизарни натуралистички мотиви, а нарочито дела француских модерниста Бодлера и Рембоа, чинили су део уметничког наслеђа које су надреалисти признавали. Њих не занима банална реалност, већ неоткривена, а моћна страна људске природе која ту видљиву реалност проузрокује.

Управо зато, у кругу надреалиста снажно је одјекнула Фројдова теорија о људској подсвести, неистраженом подручју људске природе, „*црном континенту*“ .



Салвадор Дали

**Манифест надреализма** написао је и у часопису „Фигаро“ објавио **Андре Бретон** 1924. године.

**У свом програму надреалисти су обухватили неке карактеристике дадаизма, али су и увели неке нове, аутентичне и препознатљиве стилске поступке. Залагали су се за:**

-рушење границе између реалног и унутрашњег света, стварног и имагинарног, свесног и несвесног...

-одсуство смисла и нарушавање логике у уметничким остварењима,

-потискивање реда и логике у писању,

-аутоматско писање и праћење тока свести без плана и без обзира на смисао текста који тако настаје,

-истраживање бизарних појава у људској природи и понашању, умоболних стања и слично.

Веровали су да је то прави начин да се допре до скривених истина потиснутих у дубине људске подсвести. Прави природни и слободни човек изобличен је контролом, конвенцијама, нормама и зато их треба срушити. Њихов стваралачки поступак био је потрага за сликом душе, за оним тајанственим садржајима скривеним иза стварности (surréalisme).

Карактеристика надреализма, као и осталих авангардних праваца била је мултимедијалност. Окупљао је писце, сликаре, режисере, кореографе, међу којима су се многи упоредо бавили различитим врстама уметности. Најважнији представници надреализма били су: **Андре Бретон, Луј Арагон, Гијом Аполинер, Салвадор Дали, Пол Елијар Ханс Арп, Ив Танги, Макс Ернст...**

Бранијета Концуловић